

*Розкопки Кіндрата Лохвицького 1833 року
і «народження» пам'ятки під назвою «Ірининська церква»
(тези доповіді)*

У середині ХІХ ст. у Києві майже навпроти Софійського собору з'явилася нова вулиця. Її назвали Ірининською. На той час усі добре пам'ятали великий археологічний розкоп на місці, де нова вулиця виходила на вулицю Володимирську. Невдовзі тут постала й вежа-каплиця – «Ірининський стовп», складений зі знайденої древньої плінфи та увінчаний позолоченою банею з хрестом. На ментальній карті міста, у свідомості суспільства саме на перехресті двох вулиць закарбувалося місце пам'яті, пов'язане з літописною церквою Святої Ірини.

«Ірининський стовп»

Утім, виявляється, що цей стійкий історико-меморіальний конструкт має досить чіткі дати виникнення й автора, якому вдалося присвоїти невідомій археологічній пам'ятці літописне ім'я. Простежити механізм перетворення об'єкта з невідомого на знаменитий дозволяє щоденник київського археолога-аматора Кіндрата Лохвицького, його листування,

спогади сучасників, записки мандрівників. Аналіз цих історичних джерел приводить до таких спостережень і висновків.

1. Розкопки, здійснені К. Лохвицьким у 1833 році, були реакцією на обіцянку генерал-губернатора В. В. Левашова домогтися винагороди для археолога в разі його значного відкриття.

Ще не приступивши до розкопок, К. Лохвицький оголосив, що їх результатом буде віднайдення церкви Святої Ірини.

2. До моменту початку розкопок 1833 року історики і знавці історичної топографії Києва митрополит Євгеній (Болховітінов) та Максим Берлинський локалізували церкву Святої Ірини на Софійському митрополичому подвір'ї. Їхні сумніви щодо правильності атрибуції знахідки 1833 року, на якій наполягав Лохвицький, знайшло відображення в перших документах Тимчасового комітету для дослідження старожитностей у місті Києві, створеному 1835 року. Однак уже в 1837 році Комітет досить ствердно говорив про знайдену споруду як про Ірининську церкву. М. Берлинський також визнав знахідку Лохвицького Ірининською церквою.

*Максим Федорович Берлинський.
Портрет зберігається у фондах Національного
музею історії України*

Які обставини змусили змінити ставлення до атрибуції пам'ятки? Чи було це результатом наукових досліджень, виявлення нових даних, які підтвердили, що йшлося саме про Ірининську церкву? Слід зазначити, що сучасні дослідники стверджують, що наукова атрибуція цієї археологічної пам'ятки понині зберігає дискусійний характер, є одним з найскладніших та

найважливіших питань історичної топографії давнього Києва, яке ще чекає на остаточне розв'язання. У сучасній київській археології намітилося повернення до версії про локалізацію церкви Святої Ірини на Софійському подвір'ї, яка існувала до розкопок 1833 року.

3. Згадані писемні джерела (насамперед щоденник К. Лохвицького) засвідчують, що закріплення атрибуції знахідки 1833 року як церкви Святої Ірини було пов'язано з позанауковими обставинами та факторами. Перетворення невідомої археологічної пам'ятки на Ірининську церкву було зобов'язане своїм успіхом особистісним якостям археолога-аматора, його наполегливому вибудовуванню власної ідентичності чиновника високого рангу, прагненню статусних успіхів.

4. Лохвицький розглядав археологічну діяльність як символічний ресурс, який був пов'язаний з пильним інтересом вищого суспільства до історичних розвідок. Запевняючи представників влади у їхній причетності до значущих відкриттів «государственных древних зданий», Лохвицький намагався встановити з ними патрон-клієнтські стосунки, які давали шанс йому як людині невисокого соціального походження піднятися по станових щаблях і покращити свої матеріальні умови.

5. У квітні 1833 року, коли К. Лохвицький прагнув продемонструвати «дальнейшие успехи» пошуків стародавніх пам'яток, він був єдиним прихильником версії, що на вказаному ним місці буде відкрита церква Святої Ірини. Уже перші рештки споруди, будівельні матеріали тощо одразу були проголошені руїнами літописної церкви.

7 червня Лохвицький уперше зафіксував план відкритої частини споруди. Зібравши пакет зображень і записок, які засвідчували, на його думку, значущість його відкриття, археолог представив їх губернатору. Однак Левашов, замість прийняття очікуваного рішення про заохочення археолога, переадресував його до московського Товариства історії та старожитностей. Впливовий голова Товариства отримав від археолога повідомлення про знахідку саме Ірининської церкви та прохання повідомити

про це кільком міністрам.

План розкопаної частини Ірининської церкви з підписом К. Лохвицького. 1834 рік. Зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України

Незабаром було організовано представницький огляд розкопаних фрагментів стін споруди. А в кінці липня Лохвицький отримав підтримку в особі сенатора Ф. П. Лубяновського, який відвідав Київ. Спеціально для Лубяновського були влаштовані показові розкопки.

Письмові повідомлення археолога про віднайдення «державної» пам'ятки – літописної церкви, зведеної Ярославом Мудрим, отримали столичні високопосадовці, особи, наближені до царського двору. Цей, кажучи сучасною мовою, промоушн був покликаний створити відповідну репутацію знахідці та її автору.

6. У 1835 році був створений Тимчасовий комітет для дослідження старожитностей. Він мав повноваження планувати та контролювати розкопки. Перша інформаційна записка Комітету (1836) свідчить, що він, імовірно, під впливом думки митрополита Євгенія не вважав доведеною атрибуцію пам'ятки, розкопаної 1833 року, як церкви Святої Ірини.

*План Ірининської церкви, надрукований у
«Журнале министерства народного
просвещения». 1837 рік*

Проте вже 1837 року Комітет впокорився перед настійливістю Лохвицького. Певну роль відіграла смерть митрополита Євгенія (лютий 1837 року), без якого було важко протистояти широкому розголосу в середовищі високопоставлених осіб щодо знахідки саме Ірининської церкви.

7. Незважаючи на позанаукову мотивацію атрибуції пам'ятки, висунутої Лохвицьким, розкопки 1833 року на перетині сучасних вулиць Ірининської та Володимирської відіграли значну роль у подальшому археологічному дослідженні київських старожитностей, формуванні історичної свідомості суспільства, створенні місць пам'яті, пов'язаних із археологічними пам'ятками. Дослідники відзначають, що за минулі двісті років, після прокладки нових вулиць від пам'ятки не залишилося майже нічого, навіть нижньої частини фундаментних ровів. Отже, на сьогодні майже всю інформацію про цю давню споруду можна отримати лише з досліджень К. Лохвицького 1833–1834 років та С. Вельміна 1913–1914 років, а також із візуальних джерел (малюнків руїн церкви М. Сажина та Ф. Солнцева). Як

зазначає археолог В. К. Козюба, актуальним є завдання «реабілітувати» план церкви, виконаний за результатами робіт К. Лохвицького 1833 року.

*Сажин М. Розкопки Ірининської церкви.
1840-ві роки*

Тетяна Ананьєва

*провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу історико-археологічних досліджень
Музею історії Десятинної церкви*